

گروه قرآن در آینه زمان

چشم‌انداز طرح‌های نوین قرآنی

عزت‌الله مرتضایی *

amortezaei@noornet.net

اشاره

گروه قرآن در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، برنامه‌های رومی‌زی محصولات فرهنگی و نامداری مانند: نورالأنوار و جامع تفاسیر نور را تولید کرده است. همچنین، در شیوه‌های: کتابخانه، دانشنامه، درختواره و فرهنگ موضوعی نیز آثار فاخری به جامعه قرآنی تقدیم نموده است. پیاده‌سازی این شیوه‌ها در دانش تفسیر و علوم قرآن، نیاز به تخصص ویژه‌ای داشت که با ممارست و تلاش بسیار پژوهشگران این گروه، جامه عمل به خود پوشید و در ادامه، با ارائه پایگاه جامع قرآن، فعالیت پژوهشی خود در خط حامل وب را به نمایش گذاشت. این گروه، به پشتوانه سی سال پژوهش در این عرصه، به طرح‌های نوینی رسیده است که تحقق آنها، حمایت همه‌جانبه مرکز از گروه قرآن را می‌طلبد.

کلیدواژگان: قرآن، ترجمه، هوش مصنوعی، مشابه‌یاب، تفسیر، علوم قرآن، فرهنگ موضوعی، درختواره، دانشنامه، عهدین، آرای مفسران، نورالأنوار.

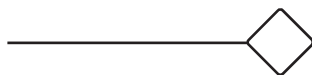
* مدیر گروه تفسیر و علوم قرآن مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

که این پژوهش نوین تحقق پیدا کند و برگ زرین دیگری به جامعه ترجمه‌پژوهان تقدیم شود.

سوم: تفسیر قرآن

در گستره تفسیر نیز کارهای بزرگ و فاخری انجام گرفته است. اکنون جامع تفاسیر نور به عنوان بزرگ‌ترین، مهم‌ترین و گسترده‌ترین برنامه قرآنی و تفسیری در جهان اسلام شناخته می‌شود. شهرت و افتخارات این برنامه، تا اندازه‌ای زیاد است که از آن به عنوان یک برند یاد می‌شود. ریل‌گذاری جامع تفاسیر، چنان دقیق و کارشناسی شده است که هیچ عیب و نقص عمده‌ای در آن توسط ناظران و ناقدان مطرح نشده است.

با توفیق الهی، چند نسخه ارتقایی آن از سال ۱۳۸۳ تاکنون ارائه شده است. اینک نسخه ۳ آن در اختیار کاربران عزیز است و به‌زودی شاهد نسخه ۴ آن خواهیم بود. نسخه جدید، با ارتقای کمی و کیفی منابع و پژوهش‌های تفسیری، در قالب رابط کاربری کتابخانه استاندارد مرکز نور - جدیدترین رابط کاربری - ارائه خواهد شد. مهندسی پژوهشی که جامع تفاسیر در پیش گرفته،

در گستره تفسیر نیز کارهای بزرگ

و فاخری انجام گرفته است.

اکنون جامع تفاسیر نور به عنوان

بزرگ‌ترین، مهم‌ترین و گسترده‌ترین

برنامه قرآنی و تفسیری در جهان

اسلام شناخته می‌شود. شهرت و

افتخارات این برنامه، تا اندازه‌ای زیاد

است که از آن به عنوان یک برند یاد

می‌شود. ریل‌گذاری جامع تفاسیر،

چنان دقیق و کارشناسی شده است

که هیچ عیب و نقص عمده‌ای در آن

توسط ناظران و ناقدان مطرح نشده

است

پژوهش‌های قرآنی در عرصه فناوری اطلاعات

گروه قرآن مرکز نور، با حدود سه‌دهه فعالیت قرآن‌پژوهی در عرصه فناوری اطلاعات، کارنامه درخشانی از خود به یادگار گذاشته است. آثار ارائه‌شده توسط این گروه، عبارت‌اند از: نورالأنوار ۲، نورالجنان، جامع تفاسیر نور (چهار نسخه)، مشکاة‌الأنوار، دانشنامه علوم قرآن، فرهنگ موضوعی تفسیر تبیان، فرهنگ موضوعی تفسیر المیزان، فرهنگ موضوعی تفسیر تبیان و المیزان، کتابخانه احادیث تفسیری و پایگاه جامع قرآنی.

به‌طور کلی، پژوهش‌های قرآنی در عرصه فناوری اطلاعات، در چند حوزه مطرح است:

یکم: متن قرآن

در زمینه متن قرآن، موفق شدیم فایل آن را با رسم‌الخط عثمان‌طه تولید کنیم و فهرست کلمات قرآن را به صورت ریشه و آمار در آیه و سوره و کل قرآن با قابلیت جست‌وجوی ساده و پیشرفته ایجاد کرده، در برنامه‌های نور ارائه کنیم و نیز برای آن، فهرست‌های تخصصی مانند: التوحید، المعاد، النبوة، الولاية، الإمامة، الطهارة و الوضو تشکیل دهیم. چندی پیش، رسم‌الخط نیریزی را به رسم‌الخط قبلی افزودیم و اینک درصدد آن هستیم که قرآن را با فونت‌های گوناگون در اختیار کاربران برنامه‌های نور قرار دهیم.

از جمله برنامه‌های مرتبط با متن قرآن، برنامه مفردات قرآن است که در حال آماده‌سازی می‌باشد. در آن برنامه، کلمات قرآن مورد پژوهش قرار گرفته است؛ یعنی ریشه، مشتقات، برابری‌ها و واژگان قرآن از ۱۴۳ ترجمه کهن، معانی آنها از تفاسیر ادبی و جوامع لغوی و هماهنگ‌سازی اعراب نحوی فهرست کلمات و کلیدواژگان پیراسته، مورد تحقیق قرار گرفته‌اند.

دوم: ترجمه قرآن

در حوزه ترجمه قرآن، توفیقات خوبی کسب شده است. ارائه بیش از صد عنوان ترجمه به زبان‌های فارسی و خارجی، کار بزرگی است. در این میان، ترجمه‌های فارسی کهن که از دل تفاسیر قرآن کهن بیرون کشیدیم، حایز اهمیت است. گستره ترجمه‌های خارجی نسبتاً خوبی داریم. گونه‌های زبانی و نوع ترجمه، شناسایی شده و در دسترس است. این راه، همچنان تا رسیدن به قله ادامه دارد.

ارائه ترجمه هوشمند با استفاده از دیتای غنی ترجمه‌های قرآن و هوش مصنوعی، از آرزوهای گروه قرآن است که تا چندی پیش، محال یا بسیار دشوار و دست‌نیافتنی به نظر می‌رسید؛ ولی اینک مرکز نور با گام‌های مؤثری که در این عرصه برداشته، دور نیست

در عرصه علوم قرآن، تولید کتابخانه تخصصی منابع علوم قرآن، در دستور کار قرار گرفته است. در مرحله نخست، حدود ۶۰۰ جلد و در گام دوم، ۹۰۰ جلد از منابع مهم علوم قرآن را ارائه کردیم. تولید درختواره علوم قرآن و طبقات مفسران، یاری خداوند منان توفیق یافتیم که در برنامه دانشنامه علوم قرآن تولید رسید، آن را به اساتید و قرآن پژوهان تقدیم کنیم.

افق‌های آینده آن، در تکمیل منابع کلاسیک و غیر کلاسیک و دانش‌های روز و نوین مطرح شده در کتاب‌های جدید است که در آینده بدان دست خواهیم یافت. تکمیل درختواره علوم قرآن و اتصال آن علاوه بر منابع مهم کلاسیک علوم قرآن، به متون تفاسیر مهمی که در مقدمات یا مؤخرات یا لابه‌لای متن ذیل آیات به مباحث علوم قرآن پرداخته‌اند، انجام خواهد شد تا از نظر اتصال به متون تفسیری نیز کامل شود.

نظر خوانندگان محترم را در این خصوص، به مقاله جداگانه‌ای به نام «دانشنامه علوم قرآن؛ پژوهشی نوین و گسترده در منابع و دانش‌های قرآنی» در همین شماره از فصلنامه جلب می‌کنم.

پنجم: پژوهش‌ها

با توجه به عمر کوتاه ورود فناوری اطلاعات در دنیا، به‌ویژه در ایران

تا آخرین مرحله که ارائه کلیه ترجمه‌ها و تفاسیر قرآن همراه با دانش‌ها و پژوهش‌های قرآنی است، ادامه دارد.

توضیح و تفصیل این برنامه، در مقاله مستقلی با عنوان «فلسفه شکل‌گیری و اهداف برنامه‌های نورالأنوار و جامع تفاسیر» در همین ویژه‌نامه تدوین شده است و علاقه‌مندان می‌توانند برای کسب اطلاعات بیشتر، به آن مقاله مراجعه نمایند.

چهارم: علوم قرآن

علوم قرآن، مقدمه تفسیر به شمار می‌رود. از این رو، مقدم بر تفسیر است. در نتیجه، مشکلات الأنوار و دانشنامه علوم قرآن نیز مقدم بر جامع تفاسیر خواهد بود؛ ولی به لحاظ اهمیت، ما نخست به تولید اصل، یعنی جامع تفاسیر پرداختیم و سپس، به ارائه فرع، یعنی علوم قرآن همت گماشتیم.

در عرصه علوم قرآن، تولید کتابخانه تخصصی منابع علوم قرآن، در دستور کار قرار گرفته است. در مرحله نخست، حدود ۶۰۰ جلد و در گام دوم، ۹۰۰ جلد از منابع مهم علوم قرآن را ارائه کردیم. تولید درختواره علوم قرآن و طبقات مفسران، بسیار ضرورت داشت که به یاری خداوند منان توفیق یافتیم در برنامه دانشنامه علوم قرآن که در سال ۱۳۹۷ به مرحله تولید رسید، آن را به اساتید و قرآن پژوهان تقدیم کنیم

و بالأخص در علوم اسلامی، باید اذعان داشت که پژوهش‌های اسلامی و قرآنی بسیاری در این حوزه ارائه نشده است. مرکز نور به عنوان یکی از باسابقه‌ترین مراکزی است که پیشگام تهیه و تدوین پژوهش‌های اسلامی بوده است. پژوهش‌های مرکز نور، از نظر شیوه‌های پژوهشی در سه حوزه: فرهنگ موضوعی، درختواره و دانشنامه، رده‌بندی شده است. هریک از این شیوه‌ها، دارای آیین‌نامه مستقل و شیوه‌نامه اختصاصی است که مورد استفاده و استناد گروه‌های علمی مرکز نور قرار می‌گیرد. آیین‌نامه‌ها، دارای اصول مشترک و فروع متفاوت‌اند که در هریک از علوم اسلامی مانند: فقه، اصول، رجال، حدیث، تفسیر، منطق، فلسفه، حکمت، سیره و تاریخ مورد استفاده قرار می‌گیرد. در ادامه، به توضیح بیشتر در باره شیوه‌های پژوهشی نور می‌پردازیم:

الف. فرهنگ موضوعی

تهیه و تدوین معاجم یا فرهنگ‌های موضوعی در علوم اسلامی، مانند: فقه و اصول، منطق، فلسفه و حکمت، حدیث و تفسیر، بهترین شاهد این مدعاست. گروه قرآن، با تلاش بسیار و سعی بی‌شمار توانست دو فرهنگ موضوعی را سامان دهد. یکی، فرهنگ موضوعی تفسیر گران‌قدر التبیان شیخ طوسی، و دیگری، فرهنگ موضوعی تفسیر گران‌سنگ المیزان است. نیز توفیق ادغام محتوایی این دو فرهنگ در قالب یک برنامه با رابط کاربری جدید، به نام «فرهنگ موضوعی تفاسیر تبیان و المیزان» به دست آمد. مقاله «احیای گنج معارف قرآنی از کنج موسوعه‌های تفسیری» در این فصلنامه، به این امر اختصاص یافته است که علاقه‌مندان و خوانندگان محترم را به آن ارجاع می‌دهم.

ب. درختواره

معاونت پژوهش، پس از تدوین فرهنگ‌های موضوعی در علوم اسلامی، به نقد و بررسی این شیوه پرداخت؛ محاسن و معایب آن را بازشناسی کرد، محاسن را گسترش داد و آنها را تقویت نمود. برای معایبش، چاره‌اندیشی کرد و قدری از عیوب و کاستی‌های آن را حل نمود و برای پاره‌ای از آنها، راه حلی نیافت؛ زیرا قابل حل نبودند. از این‌رو، به فکر شیوه نوینی به نام «درختواره» افتاد. برای این شیوه نیز آیین‌نامه مشخصی تدوین کرد. نخست، درختواره را در علم فقه پیاده‌سازی نمود. از درختواره فقه، الگوبرداری شد و به سایر علوم مانند درختواره کلام نیز پرداخته شد. با تولید این دو درختواره و تحلیل و بررسی آنها، تجربه خوبی در زمینه درختواره پیدا شد. این چنین بود که به سراغ درختواره علوم قرآن رفتیم و توانستیم برای ۲۲ مبحث از مباحث مهم علوم قرآن، درختواره ایجاد کنیم؛ یعنی هریک از مباحث، به منزله یک علم مستقل

گروه قرآن، با تلاش بسیار و سعی بی‌شمار توانست دو فرهنگ موضوعی را سامان دهد. یکی، فرهنگ موضوعی تفسیر گران‌قدر التبیان شیخ طوسی، و دیگری، فرهنگ موضوعی تفسیر گران‌سنگ المیزان است. نیز توفیق ادغام محتوایی این دو فرهنگ در قالب یک برنامه با رابط کاربری جدید، به نام «فرهنگ موضوعی تفاسیر تبیان و المیزان» به دست آمد

بوده که برای آن، یک درختواره تأسیس شده است. تلاش کردیم ساختار درختواره‌ها یکسان یا هماهنگ باشد تا کاربران حیران و سردرگم نشوند. در آینده، باید این درختواره از نظر مباحث و از جهت اتصال به متون تفاسیر مهم، ارتقا یابد.

ج. دانشنامه

برنامه‌های دانشنامه‌ای، یکی دیگر از شیوه‌های پژوهش‌های فناورانه محسوب می‌شود. در این روش، کتاب یا کتب مهمی در یک علم، کارشناسی و انتخاب می‌شود. سپس، دانش‌ها و اطلاعات مهم و اصلی متن یا متون شناسایی شده و دسته‌بندی و طبقه‌بندی موضوعی و علمی می‌گردد. دانشنامه‌ها از نظر ساختاری و محتوایی، مصادیق بسیاری دارند که پرداختن به آن در این مجال، مناسب نیست. نورالسیره و درایة‌النور، جزو دانشنامه‌های مطرح به شمار می‌آیند. پس از تدوین این دو دانشنامه، گروه قرآن دانشنامه نورالأنوار ۲ را در دستور کار قرار داد. این دانشنامه، نقطه عطفی در محصولات مرکز به وجود آورد؛ تا آنجا که در نمایشگاه قرآن سال ۱۳۷۸، عنوان «خادم القرآن» را کسب کرد و در جشنواره بین‌المللی خوارزمی نیز رتبه آورد. سپس، آن را ارتقا دادیم و نورالأنوار ۳ شکل گرفت. متأسفانه، با تولید مستقل آن موافقت نشد و با جامع تفاسیر نور ادغام گردید و همین امر، باعث شد این دانشنامه مغفول بماند و طیفی از کاربران و حتی اساتید، از بخش دانشنامه جامع تفاسیر

این چنین بود که به سراغ درختواره علوم قرآن رفتیم و توانستیم برای ۲۲ مبحث از مباحث مهم علوم قرآن، درختواره ایجاد کنیم؛ یعنی هریک از مباحث، به منزله یک علم مستقل بوده که برای آن، یک درختواره تأسیس شده است. تلاش کردیم ساختار درختواره‌ها یکسان یا هماهنگ باشد تا کاربران حیران و سردرگم نشوند. در آینده، باید این درختواره از نظر مباحث و از جهت اتصال به متون تفاسیر مهم، ارتقا یابد

خواهد شد. نورالأنوار ۴ همه احادیث تفسیری را مورد تحقیق قرار می‌دهد؛ به طوری که کلیه اطلاعات علوم قرآنی و تفسیری مندرج در آنها را استخراج کرده و دسته‌بندی علمی می‌کند؛ به عنوان نمونه، برای دسته‌بندی نورالأنوار ۴ می‌توان به سرفصل‌های زیر اشاره کرد:

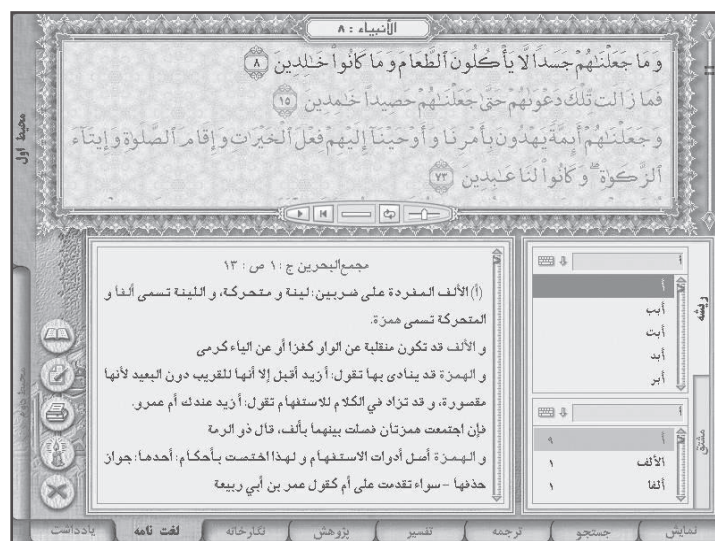
۱. فضایل؛ ۲. اسباب نزول؛ ۳. محکم و متشابه؛ ۴. ناسخ و منسوخ؛ ۵. عام و خاص؛ ۶. مطلق و مقید؛ ۷. مفهوم و منطوق؛ ۸. مجمل و مبین؛ ۹. تأویل؛ ۱۰. تفسیر قرآن به قرآن؛ ۱۱. موضوعی؛ ۱۲. مرتبط ۱۳. تفسیری ۱۴. رفع اختلاف آیات؛ ۱۵. نام معصومی که راوی است؛ ۱۶. نام معصومی که راوی‌عنه است؛ ۱۶. سند؛ و ...

قرآن و عهدین (۱)

اولین جرقه و انگیزه این طرح، از سخن استاد، مفسر عالی‌قدر، علامه جوادی آملی بود که فرمود:

«قرآن، تورات و انجیل موجود در عصر رسالت را تا اندازه‌ای تصدیق می‌کند؛ نه همه آن را؛ زیرا آیاتی از قرآن از وجود تحریف و سقط در این دو کتاب خبر می‌دهد. (۲) قرآن کریم، از سوی مصدق تورات و انجیل است: «مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ» (۳)، و از سوی دیگر، از تحریف تورات، نوشته شدن مطالبی به دست یهودیان و اسناد آن به خدا و نیز پنهان داشتن معارفی از تورات و انجیل به دست اهل کتاب سخن می‌راند: «وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ» (۴)؛ «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» (۵)؛ «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ» (۶). بنابراین، برای تشخیص حقایق مطالب تورات و انجیل، باید همانند روایات عترت طاهرین (علیهم‌السلام) آنها را بر قرآن عرضه کرد و در

استفاده بهینه نکنند. نورالأنوار ۲ و ۳، در زمان خودش بسیار درخشید و افتخارات و امتیازات بسیاری برای مرکز به ارمغان آورد. اکنون پس از گذشت سی سال از تلاش علمی و فناورانه، توقع است که نورالأنوار ۴ شکل بگیرد. گروه قرآن امید دارد که پژوهشی گسترده در حوزه احادیث تفسیری که موضوع نورالأنوار را تشکیل می‌دهد، به سامان رساند. اساس پژوهش در نورالأنوار ۲ و ۳، تفاسیر روایی شیعی بود؛ یعنی پژوهش آن به روش کتاب‌محور بود. به همین جهت، به‌ناچار احادیث تکراری در آن موج می‌زند. اینک لازم است در نورالأنوار ۴ پژوهش را بر مبنای تأسیس بانک احادیث تفسیری غیرتکراری بنا نهاد تا از دوباره‌کاری و تکرار احادیث جلوگیری شود. زمان تأسیس این بانک فرارسیده است. با اعمال فرمت آیات و استفاده از موتور مشابه‌یاب، استخراج احادیث تفسیری غیرتکراری امکان‌پذیر می‌شود. این احادیث، مبنای نورالأنوار ۴

صورت عدم مخالفت با قرآن، دارای حجیت و اعتبار دانست. (۷)

از مطالب بالا روشن می‌شود که قرآن، هم سند احیای عهدین است؛ چون با نقل قول از آنها تا ابد این کتب را ماندگار کرده و هم به نقد و بررسی آنها پرداخت و تحریفشان را اثبات کرد. از این رو، بر ماست که کلیت این ادعای حقیقی قرآن را تبیین و تحقیق کنیم. این بود که فکر و اندیشه «قرآن و عهدین» به وجود آمد. در این راستا، شروع به مطالعه و تحقیق میدانی کردم. منابع متعددی در این موضوع یافتیم. در این میان، یکی از مهم‌ترین منابعی که نظرم را جلب کرد، کتاب «قرآن و کتاب مقدس؛ درون‌مایه‌های مشترک» نگاشته دکتر مانیز ماسون، ترجمه فاطمه سادات تهامی بود.

«خانم ماسون به مدت ۶۰ سال و تا پایان عمر، تمام وقت خود را بر سر مطالعه زبان و ادبیات عرب و پژوهش و تحقیق در باب قرآن و نیز جست‌وجوی موارد اشتراک و افتراق آن با کتاب مقدس و دیگر متون یهودی و مسیحی گذارد. وی به قدری در این باب مصمم و جدی بود که وصیت کرد بعد از فوت او، باغ و خانه مسکونی‌اش در مراکش به عنوان مرکزی برای تبادل و گفت‌وگوی بین ادیان و فرهنگ‌ها در اختیار دولت فرانسه قرار گیرد.» (۸)

اگر به خواست خداوند طرح قرآن و عهدین با موفقیت به انجام رسد، گامی بلند در زمینه گفت‌وگوی فرهنگ دینی در میان پیروان و دانشمندان ادیان ابراهیمی برداشته خواهد شد. این برنامه، جزو تحقیقات جهانی به شمار می‌آید که عهده‌دار تقریب بین دین

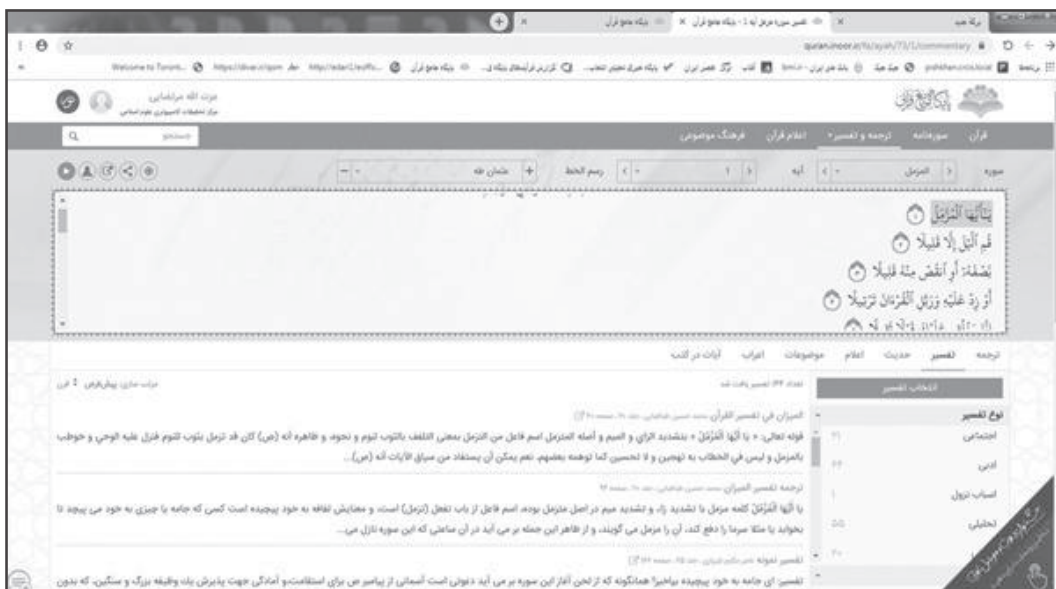
اسلام، مسیحیت و یهودیت خواهد بود. با این برنامه، تفرقه شدید و اختلافات درازدامن میان ادیان، به گفت‌وگو و پژوهش در حقایق الهی موجود در کتب مقدس تبدیل می‌شود.

در این طرح، برجسته‌سازی مشترکات و متناقضات موضوعات مهم و اساسی قرآن و عهدین با استفاده از هوش مصنوعی و پژوهش نوآورانه در عرصه فناوری اطلاعات، آماده می‌شود که می‌توان آن را در دو مرحله ارائه کرد: نخست،

مشترکات ارائه شود. این امر، باعث جذب مخاطبان خواهد بود؛ به‌ویژه کاربران غیرمسلمان. سپس، به تبیین متناقضات پرداخت؛ تا رسالت قرآن در ادعای تحریف عهدین از این راه اثبات شود. کلیه موضوعات قرآن در طرح فرهنگ موضوعی قرآن که در پایگاه جامع قرآن عرضه شده، در اختیار ماست. لازم است با استفاده از برنامه‌های نرم‌افزاری بتوانیم موضوعات مهم و کلیدی عهدین را هم به دست آوریم؛ تا پایه و بنیان دیتای پژوهشی این طرح آماده شود و به مقایسه متناسب پرداخته شود. در خصوص عهدین، چند نرم‌افزار شناسایی شده که متأسفانه فهرست موضوعی ندارند و با توجه به حجم بالای عهدین (بیش از ۱۲۰۰۰ آیه تورات و انجیل دارند)، ایجاد فهرست موضوعی برای آنها قدری دشوار است. البته برای عهدین، در آثار مکتوب فهرست موضوعی وجود دارد که نیازمند تولید دیتاست.

عناوین اصلی را به روش‌های گوناگون می‌توان دسته‌بندی کرد؛ برای نمونه، برخی از عناوین بدین شرح است:

۱. ذات حق تعالی و اسما و صفات او، با نمایه‌ها و موضوعات؛
۲. عصمت انبیا، با نمایه‌ها و موضوعات؛
۳. عبادت، با نمایه‌ها و موضوعات؛
۴. شفاعت، با نمایه‌ها و موضوعات؛
۵. قیامت، با نمایه‌ها و موضوعات؛
۶. معجزات، با نمایه‌ها و موضوعات.

در این طرح، با استفاده از موتور مشابه یاب، متون تفاسیر بر اساس معیارهای زمانی و قدمت تألیف شناسایی می شود. در این صورت، متون تکراری و اقتباسی شناسایی می گردد و بخش قابل توجهی از متون تکراری و مشابه، از گردونه خارج خواهد شد. بهترین شاهد این مطلب، تفاسیر روایی است. حدیث تفسیری که در «اصول کافی» آمده، در تفسیر قمی، نورالثقلین، البرهان، صافی، کنز الدقائق، مجمع البیان، نمونه و یا المیزان هم آمده است

آرای مفسران

نگارش تفسیر، از صدر اسلام اهمیت ویژه ای داشته است. پیامبر اکرم (ص)، به عنوان اولین مفسر، و امامان شیعه در مرحله بعد از ایشان، به عنوان پیشگامان دانش تفسیر به شمار می آیند. سپس، صحابه و تابعان نیز هریک به فراخور استعداد و تلاش خود، به تفسیر قرآن یا پاره ای از آن همت گماشتند. این مجموعه ها را احادیث تفسیری نبوی، ولوی، صحابی و تابعی گویند. در مراحل بعد از اینها، مفسران در اعصار و امصار به گسترش تفسیر پرداختند. حاصل این تلاش ها، آثار گران قدر تفسیری است که حجم بسیار بالایی را در میان تراث اسلامی به یادگار مانده به خود اختصاص داده است.

مرحوم عالم جلیل القدر، محمدتقی مجلسی، مشهور به مجلسی اول، پدر علامه مجلسی دوم در کتاب «لوامع صاحبقرانی» که شرح فارسی «من لایحضره الفقیه» صدوق است، می گوید:

«و با آنکه زیاده از صد هزار تفسیر نوشته اند و هر کدام به قدر

قابلیت خود از آن حقایق یافته اند، صد هزار یک آن را نیافته اند و آنچه بر این حقیر واقع شد، این بود که در اوایل طلب علوم، مشغول کتب تفسیر بودم و مجمع البیان و کشاف و تفسیر قاضی با بسیاری از تفاسیر در نظر بود و مطالعه می کردم با ریاضات شاقه، و می خواستم که از حقایق قرآنی بهره بیابم. در آن اثنای شبی، سینه دست داد [و] حضرت سیّد المرسلین را در واقعه دیدم که نشسته است تنها و بنده در خدمت اویم. به خاطر رسید که خوب تفکر نما در کمالات آن حضرت؛ هر چند ملاحظه بیشتر می نمودم، انوار آن حضرت در ترقی بود به مرتبه ای که عالم را فرو گرفت و من از دهشت آن واقعه، بیدار شدم. به خاطر رسید که چون در اخبار وارد شده است که «كَانَ خُلُقُهُ الْقُرْآنَ»، باید تفکر در معانی قرآن کنم. شروع نمودم در تدبر آیه که به آن رسیده بودم. شروع شد در کشف حقایق آن آیه و هر چند تفکر می نمودم، بیشتر ظاهر می شد؛ تا آنکه علوم لاتحصی و لاتعد به یکبار ریخت که اگر مدت عمر شرح شمه از آن کنم، نتوانم و همچنین هر آیه را که ملاحظه می نمودم، فایض می شد علوم بسیار.» (۹)

تصریح به صد هزار جلد تفسیر تا قرن دهم که زمان حیات مجلسی اول است، آمار بسیار بالایی است. اگر بخواهیم پنج قرن بعد از آن را هم به آن اضافه کنیم، شاید آمار به صدوپنجاه هزار جلد برسد. به هر حال، منظور از نقل این مطلب، اشاره به حجم بالای تفاسیر قرآن است. اینک در جامع تفاسیر، حدود سه هزار جلد تفسیر ارائه شده است و شاید در آینده به دو برابر آن برسیم. در نتیجه، آمار پاسخ های ارائه شده در برنامه ها افزایش چشمگیر دارد. برای مدیریت علمی این پاسخ ها، باید برنامه ریزی کرد. تولید فرهنگ

موضوعی، درختواره، دانشنامه، دامنه محتوایی در جست‌وجو و مانند آن، از راهکارهای کم‌کردن پاسخ‌های غیرمفید است.

از این‌رو، طرح آرای مفسران مطرح می‌شود. در این طرح، با استفاده از موتور مشابه‌یاب، متون تفاسیر بر اساس معیارهای زمانی و قدمت تألیف شناسایی می‌شود. در این صورت، متون تکراری و اقتباسی شناسایی می‌گردد و بخش قابل توجهی از متون تکراری و مشابه، از گردونه خارج خواهد شد. بهترین شاهد این مطلب، تفاسیر روایی است. حدیث تفسیری که در «اصول کافی» آمده، در تفسیر قمی، نورالثقلین، البرهان، صافی، کنز الدقائق، مجمع البیان، نمونه و یا المیزان هم آمده است. لازم است که متن حدیث، از مصدر اصلی ذکر شود و سایر منابعی که از آن منبع نقل می‌کنند، با ذکر نشانی بیابند. این کار، باعث می‌شود پاسخ‌ها کم‌تر گردد و در وقت کاربران، بسیار صرفه‌جویی شود. حال، اگر درصد مشابه‌یاب را تغییر دهیم و از صد در صد به کمتر تقلیل دهیم، کاهش پاسخ‌ها هم چشمگیر خواهد شد. مکمل آن، این است که برای آرای غیرتکراری مفسران نمایه‌بزنیم. با این کار، علاوه بر کاهش پاسخ‌های غیرمفید، در مرحله اولیه حتی نیازی به آن متن اصلی از مصدر نیست.

سخن پایانی

سپاس بی‌قیاس، خدای را سزاست که گروه قرآن برنامه‌های متنوعی در قرآن‌پژوهی در عرصه فناوری اطلاعات ارائه داده و کارنامه درخشانی از خود به یادگار گذاشته و افتخارات منحصربه‌فرد و امتیازات بی‌شماری را نصیب مرکز نور کرده است. مدیریت گروه، در طول نزدیک به سی سال فعالیت و تحقیق، توفیق ارائه چندین طرح ویژه را کسب کرده است که در این نوشتار، مروری کوتاه بر آنها شد. لازم است که ریاست محترم مرکز و معاونت محترم پژوهش، زمینه شروع و تکمیل این طرح‌ها را فراهم سازند تا به خواست خدای منان، بتوانیم وظیفه خویش را در برابر ساحت مقدس قرآن کریم و جامعه قرآنی جهان اسلام، به‌شایستگی ادا نماییم. ■

پی‌نوشت‌ها

۱. مراد از عهدین، عهد قدیم یا عتیق و عهد جدید می‌باشد. عهد قدیم شامل تورات و رساله‌های الحاقی آن است و تورات، مشتمل بر پنج کتاب به نام: پیدایش، خروج، لاویان، اعداد و تثنیه است که آنها را اسفار خمسسه یا کتاب‌های پنج‌گانه گویند. تورات، ۳۴ رساله الحاقی دارد.

و منظور از عهد جدید، انجیل و رساله‌های الحاقی آن است. انجیل، نسخه‌های بی‌شماری دارد و گاهی تا ۴۰۰ نسخه برای آن برمی‌شمارند. کلیسا چهار نسخه را به رسمیت شناخته که اناجیل اربعه نام دارد و عبارت‌اند از: متی، مرقس، لوقا و یوحنا. انجیل دارای ۲۳ رساله الحاقی است. انجیل برنابا، با ترجمه سردار کابلی، بهترین نسخه است که با قرآن هماهنگی بسیاری دارد و آیه بشارت به پیامبر اسلام به نام احمد و محمد(ص) را دارد. (کتاب مقدس؛ ترجمه تفسیری، شامل عهد عتیق و عهد جدید، انجمن بین‌المللی کتاب مقدس، ۱۹۹۵م؛ انجیل برنابا، ترجمه سردار کابلی، مقدمه جمشید غلامی نهاد، تهران: نیایش، ۱۳۷۹ش)

۲. مائده: ۱۳ - ۱۴؛ ر.ک: طباطبائی، المیزان، ج ۳، ص ۹ - ۱۰.

۳. آل عمران: ۳.

۴. مائده: ۱۳.

۵. بقره: ۷۹.

۶. مائده: ۱۵.

۷. جوادی آملی، تسنیم، ج ۱۳، ص ۶۵-۶۶.

۸. تهامی، قرآن و کتاب مقدس؛ درون‌مایه‌های متشکر، ص ۱۹.

۹. مجلسی، لوامع صاحبقرانی، ج ۱، ص ۱۲۲-۱۲۳ (با اندکی ویرایش).

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. **انجیل برنابا**. ۱۳۷۹ش. ترجمه سردار حیدرقلی کابلی، مقدمه جمشید غلامی نهاد. تهران: نیایش.
۳. ماسون، دنیز. ۱۳۸۶. قرآن و کتاب مقدس؛ درون‌مایه‌های مشترک. مترجم فاطمه سادات تهامی. تهران: دفتر پژوهش و نشر سهروردی.
۴. طباطبائی، سید محمدحسین. ۱۳۷۱ش. تفسیر المیزان. قم: اسماعیلیان.
۵. جوادی آملی، عبدالله. ۱۳۸۹ش. تسنیم. قم: اسراء.
۶. ۱۹۹۵م. کتاب مقدس؛ ترجمه تفسیری (شامل عهد عتیق و عهد جدید). انجمن بین‌المللی کتاب مقدس.
۷. مجلسی، محمدتقی. ۱۴۱۴ق. لوامع صاحبقرانی. قم: دارالتفسیر.